

Локалізація контексту в СМБ. Кожна словникова стаття повинна містити контекст, у якому вжито заголовне слово та варіанти перекладу. Обсяг наведеного контексту мусить бути достатнім для адекватного сприйняття семантичного та стилістичного змісту лексичної одиниці.

Цитування богослужбового матеріалу супроводжуватиметься також важливою інформацією про 1) локалізацію наведеного ілюстративного уривку в тексті богослужіння (напр., Л[ітургія]О[глашенних], В[елика] е[ктенія]), 2) локалізацію в текстах Святого Письма (напр., Пс 50:1) та 3) бібліографічні дані про контекст. Для першого різновиду локалізації необхідно виробити відповідну систему позначок, для другого використовуватиметься традиційна загальноприйнята система позначок-покликань на тексти Святого Письма. Бібліографічні дані про використану літературу доцільно навести в додатку до Словника.

Джерела СМБ. Джерела СМБ поділяємо на два типи: 1) джерела мовного матеріалу (богослужбові тексти, що містяться в богослужбових книгах – молитовники, служебники, требники, тріоді, октоїхи); 2) джерела семантизації мовного матеріалу (літургічні, екзегетичні праці, тлумачні літургійні книги, енциклопедичні та лексикографічні видання, присвячені богослужінню тощо).

Завдання СМБ. Крім перелічених вище трьох завдань суто лінгвістичного та перекладознавчого характеру, одним із найважливіших є, безперечно, довести до розуміння користувачів тексти богослужінь, полегшити їх адекватне сприйняття.

Можна також помітити, що зреалізована таким чином праця стане детальним тлумачним словником церковнослов'янської мови богослужіння, велику потребу в якому відчуваємо і який навряд чи й існує. "Зрозумілість" церковнослов'янських текстів, про яку досить відважно твердять усі, хто обстоює широке залучення церковнослов'янців до богослужбових текстів, є лише позірною (пор. наведений на початку цієї статті текст молитви церковнослов'янською мовою та її переклад із греко-католицького молитовника "Прийдіте поклонімся" [5]). Церковнослов'янська мова навряд чи є повноцінним фактом сучасної української культури й може стати таким лише за умови спеціальної процедури введення її в культуру якраз шляхом лексикографічного закріплення.

Наприкінці зауважимо, що ми поки що не вдаємося до детального розроблення словникової статті Словника мови богослужіння, вважаючи цю тему масштабною й такою, що заслуговує на спеціальну публікацію.

Література

1. З вірою і любов'ю: Молитовник з Псалтирем. – Харків–Львів, 2003.
2. Ісрейській молитвословь. – Рим, 1950.
3. Ковалёва К. Оригинал и перевод: два лица одного текста. – М., 2001.
4. Молитовник. – К.: Воскресіння, 1998.
5. Прийдіте поклонімся: Молитовник. – Львів: Свічадо, 1998.

Лариса Мовчун, к. ф. н.
Інститут української мови НАН України (Київ)
УДК 161.2.81'374

ЛЕКСИКОГРАФІЧНА ІСТОРІЯ: КУШПЕЛА'

Серед десятків тисяч слів української мови є чимало одиниць, поширених у говірках, проте давно зафіксованих загальнонародними словниками й уведених у літературний обіг талановитими письменниками. Серед них *кушпела*, що входить до синонімічного ряду *пил*, *порох*, *порохнява*, *порохня*, *порохно*, *прах*, *тилюга*, *тилюка*, *тиляка*,

копiт, курява, курище, кiптjава, кiптjага, кiптjюга, кура, а також до ряду завірюха, хуртовина, метелиця, віхола, заметiль, хуга, завiя, снiговiй, снiжниця, хуговiй, юга, хвища, хугавиця, хурделиця, хурделя, хурдига, хуртеча, снiговиця, віхало, завiйниця, заметiльниця, замета, заметь, кура, метiль, фуга, хурделиця, хижса, хиза, шаруга, крутiя, снiговiйниця, снiжокрутиця, буран, турга [8].

Одинадцятитомний тлумачний словник фіксує два значення слова *кушпела*: 1) стовп, клуби пилу; 2) завірюха [9]. З такими значеннями *кушпела* вживається в усному мовленні та в художніх творах: *В однаковiм темпi рвонулися* [Тригузний і Кульбака] *вперед, в напрямку пiвня, здiймаючи лантухами кушпелу* (О. Гончар); *Іван стояв, дивився на валу. Все перед ним було як на долоні. Здiймало вiйсько снiжну кушпелу* (Л. Костенко).

Походження цього слова мовознавцям не вдалося з'ясувати. Навряд чи може прояснити картину порівняння з російськими діалектними словами, без сумніву спорідненими, *кушпелец, кушпелинец, кушпиль* – „кочівник”, а також *кушпельская лошадь* – „кінь казахської породи” [7].

Вперше у великих лексикографічних працях слово *кушпела* подали Є. Желехівський та С. Недiльський і Б. Грінченко [4; 1]. Останній проілюстрував його літературною цитатою і фразою, записаною з живих уст у Новомосковському повіті (південно-східна частина України). Слово *кушпела* було в реєстрі „Словника українсько-російського” А. Ніковського і в перекладній частині „Словника московсько-українського” В. Дубровського [5; 2].

Як свідчать діалектні словники, *кушпела* й *кушпелити* побутують у південно-східному наріччі [6; 10].

У лексичній картотеці Інституту української мови НАНУ є варіанти слова *кушпела*: *Калістрат подивився на грейдерку, де й справді стояла кушпела: пройшла машина* (М. Рудь); – *В нас не то, що в городі – кушпела тобі та смердота* (Панас Мирний). Однак це поодинокі слововживання – так що їх можна розглядати як виняток, як графічні варіанти. Засвідчено й варіант *кушпиль*, хоча „Етимологічний словник української мови” подає його зі значенням „міль, Тіпеа”, тим не менше пов'язуючи його походження зі словом *кушпела* [3]: *Степова, вітрів дичавих повна, Змішавши з хмарами доріг кушпиль, Ішла гроза* (П. Усенко); *Агрегат.. з ревінням посунув у лощину, здiймаючи навколо себе розбавлену сизим чадом кушпиль* (з газ.). Для ідіостилю письменника Ю. Мушкетика характерний варіант *кушпеля*, не зафіксований лексикографічними джерелами (*Лошак.. розірвав грудьми кушпелю, що клубочила над дорогою; Вiйська регiментаря курили кушпелею ще десь за Білою Церквою*).

Від слова *кушпела* утворене дієслово *кушпелити* зі значеннями «здiймати куряву», «іти, їхати і т. ін., здiймаючи куряву»; від нього, у свою чергу, префіксовані одиниці *покушпелити* й *закушпелити* з дієприкметниковою формою *закушпелений*. Підсилювальним до *кушпелити* є дієслово *кушпотіти*.

Поза увагою лексикографів опинилися інші похідні – *кушпелитися* «підніматися клубами; клубочитися» (пор. образне вживання у М. Гарновського: *Подольанський провів долонею по ще чорній чуприні, яка непокірно кушпелілась на макогонистій голові, кушпеливо* «дрібні частки чого-небудь, що здiймаються в повітря» (*Вибух зірвав зі скирти цілу шапку вогняного кушпелива* (О. Гончар)) і *кушпелястий* «над яким здiймається курява» (*Степ увібрався в буйну силу, налився зелом і хлюпав кушпелястим прибоєм у далекі небесні береги* (І. Цюпа)).

Як свідчить лексична картотека Інституту української мови НАНУ, *кушпела* і похідні лексеми вживаються у творах вихідців з різних місцевостей: Панаса Мирного, Ю. Бедзика, А. Головка, О. Гончара, Ю. Збанацького, О. Ковiньки, О. Копиленка, Ліни Костенко, А. Крижанiвського, Ю. Мушкетика, М. Рудя, Григорія Гютюнника, П. Усенка, А. Хижняка, І. Цюпи, М. Чабанiвського та інших.

Продуктивність слова *кушпела*, уживання його носіями різних говірок і давня лексикографічна історія ставить під сумнів беззаперечність кваліфікування його як вузького діалектизму.

Література

1. Грінченко Б. Словарь української мови. – К., 1908. – Т. II.
2. Дубровський В. Словник московсько-український. – К.: Рідна мова, 1918.
3. Етимологічний словник української мови. – К.: Наук. думка, 1989. – Т. III.
4. Желехівський С., Недільський С. Малорусько-німецький словар. – Львів, 1886. – Т. I.
5. Ніковський А. Словник українсько-російський. – К.: Горно, 1927.
6. Сизько А. Словник діалектної лексики говірок сіл південно-східної Полтавщини. – Дніпропетровськ, 1990.
7. Словарь русских народных говоров. – Л.: Наука, 1980. – Вып. 16.
8. Словник синонімів української мови: У 2-х томах. – К.: Наук. думка, 1999–2000.
9. Словник української мови: В 11 т. – К.: Наук. думка, 1970–1980. – Т. IV.
10. Чабаненко В. Словник говірок Нижньої Наддніпрянщини. – Запоріжжя, 1992. – Т. II.

Олександр Скопненко, к. ф. н.

Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України (Київ)

Тетяна Цимбалюк, к. ф. н.

Інститут української мови НАН України (Київ)

УДК 161.2.81'374

ФРАЗЕОЛОГІЧНІ СИНОНІМИ В МОВІ ХУДОЖНІХ ПЕРЕКЛАДІВ МИКОЛИ ЛУКАША

Наприкінці ХХ ст., коли верховинні здобутки української школи художнього перекладу стали важливою частиною простору національної культури, по-новому зазвучала проблема тягlosti традицій. Бурхливі дискусії навколо нормалізаційних та кодифікаційних процесів останнього часу показали згубність прокрустового ложа мовного узусу радянського типу, коли велика кількість питомого українського матеріалу всіх мовних рівнів опинилася на периферії або й поза межами національної літературної мови [1, с. 6].

Чому ж творча спадщина М. Лукаша й досі актуальна в цьому контексті? У своїх перекладах з 18 мов майстер не лише втілює незбориме прагнення народу бути рівноправним у діалозі культур, не тільки наочно поєднав мовно-літературний досвід української класики ХІХ ст. та живомовні процеси другої половини минулого століття. М. Лукаш титанічною працею, яку дехто в його добу сприймав за сізифову або за боротьбу з вітряками, довів, що національний організм до кінця ще не пережив багатьох мовотворчих тенденцій, закладених у новій українській літературній мові в ХІХ – на початку ХХ ст. Інакше кажучи, майстер, попри неоднакову реалізацію своїх ідей у різних перекладах, зумів таки відстояти українську концептуальну картину світу, яка в усій багатогранності й складності взаємозв'язків з іншими мовами залишається неповторною (типовий образ – «це образ прототипічний, і він виокремлює зі світу «Дійсне» позначуваний об'єкт, відповідаючи на питання «Що це?». Концепт – це знання про позначуване в усіх його зв'язках та відношеннях, і він відповідає на питання «Що відомо про це?»» [7, с. 100]).

Лукашева манера художнього перекладу цікава з багатьох поглядів, проте його підхід до використання фразеологічних засобів має особливу